

Микола Стопчак

Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: stopchak_mv@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2335-2215>ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/M-7241-2016>**Повстання проти гетьмана П. Скоропадського й ліквідація Української Держави: сучасна вітчизняна історіографія**

Анотація. Метою статті є комплексний аналіз історіографічного доробку сучасних українських істориків щодо повстання проти гетьмана П. Скоропадського. **Методологічну основу** дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та системності. При розв'язанні поставлених завдань використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: історіографічного аналізу та синтезу розвитку знань, узагальнення, кількісний, історико-порівняльний, хронологічний, ретроспективний та ін. **Наукова новизна** роботи полягає у комплексному аналізі стану вивчення в сучасній вітчизняній історіографії повстання Директорії проти гетьмана П. Скоропадського у листопаді-грудні 1918 р., з'ясовано концептуальні підходи та прийоми, що використовувались сучасними вітчизняними фахівцями з метою наукової реконструкції цієї неоднозначної сторінки революційної доби 1917–1921 рр. **Висновки.** Аналіз історіографічного доробку сучасних українських істориків засвідчив, що ними було чимало зроблено для вивчення досліджуваної теми. Залучивши до наукового обігу низку раніше закритих архівних матеріалів як вітчизняних, так і зарубіжних, науковці незалежної України відкинули ненаукові, політично заангажовані висновки радянської історіографії щодо антигетьманського повстання, усунули недоліки української зарубіжної історіографії з означеної проблеми, серед яких слабка джерельна основа, неточності та помилки. Активно досліджуючи феномен повстання, вітчизняні фахівці створили значну кількість різножанрових праць, у яких були більш чітко сформульовані і значно глибше досліджені ключові аспекти антигетьманського повстання, починаючи від його передумов, етапів здійснення і завершуючи причинами поразки гетьманату та її наслідками для української державності. Водночас здійснений історіографічний аналіз засвідчив, що попри чималі досягнення вітчизняних істориків у вивченні порушеної проблеми, вона до сьогодні не знаходить однозначного розв'язання. Хоча при висвітленні її дискусійних питань все активніше проявляються спроби (тенденції) відійти від надмірної заполітизованості, виробити більш-менш узагальнені оцінки. Перспективи зближення крайніх позицій щодо антигетьманського повстання можуть бути прискорені шляхом розширення і оновлення джерельної бази, удосконалення методології дослідження.

Ключові слова: антигетьманське повстання, Гетьманат, історіографічний процес, Павло Скоропадський, сучасна вітчизняна історіографія, Українська Держава, Український Національний Союз.

Постановка проблеми. Серед подій Української революції 1917–1921 рр. важливе місце посідає антигетьманське повстання листопада-грудня 1918 р., яке поклато кінець короткому за історичними мірками (7,5 місяців) існуванню гетьманату П. Скоропадського. Висвітленню цієї події присвячена розмаїта низка наукових праць різних жанрів, починаючи від науково-популярних, публіцистичних, мемуарних і завершуючи солідними монографічними розвідками та дисертаційними дослідженнями. Однак, незважаючи на більш ніж сторічний відтинок часу з початку повстання і суттєве прирощення історіографічного масиву з проблеми за часи української незалежності, серед вітчизняної наукової спільноти й досі не вщухають палкі дискусії щодо багатьох його ключових подій, висловлюються суперечливі, часто кардинально протилежні судження та висновки. Це стосується як питань підготовки повстання, обставин обрання Директорії, аналізу її перших законодавчих актів, так і причин повстання, науково-правової кваліфікації гетьманського режиму, ролі українських соціалістичних партій в його поваленні, впливу революційних подій в країнах-окупантах – Німеччині й Австро-Угорщині на цей процес, наслідків повстання для української державності тощо. Неоднозначними є оцінки ключових постатей антигетьманського повстання. На наш погляд, вироблення більш чітких, сконсолідованих поглядів щодо цих та інших питань, які стосуються повстання Директорії, дадуть можливість краще зрозуміти суть багатьох глибинних проблем, з якими вона

зштовхнулась на завершальному етапі революційної доби 1917–1921 рр. Адже ці проблеми, як справедливо зазначає сучасна дослідниця О. Бойко, закладались саме на першому етапі діяльності Директорії, тобто на стадії підготовки і проведення антигетьманського повстання (Бойко, 2009, с. 210). Усе це зумовлює необхідність історіографічного осмислення всієї сукупності праць із цієї проблематики, їх сучасного прочитання на основі принципу об'єктивності та історизму.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Стан наукового осмислення вітчизняними фахівцями феномену антигетьманського повстання уже розглядався М. Стопчак у його монографії (Стопчак, 2010) та захищений у 2011 р. докторською дисертацією з аналогічною назвою. Але до аналізу були залучені лише праці, надруковані на момент захисту дисертації, тобто протягом 1993–2008 рр. Відповідно проаналізовано й історіографічні праці сучасних українських дослідників цього періоду, які тією чи іншою мірою торкались проблеми, зокрема, В. Капелюшного, В. Солдатенка, Д. Яневського, С. Гнатюка, В. Верстюка, А. Буравченкова, Л. Радченко, О. Любовець та ін. Але не увійшла до історіографічного огляду в монографії та дисертації стаття знаного фахівця Я. Калакури «Три образи Гетьманату П. Скоропадського в українській історіографії», оскільки вийшла з друку у 2013 р. Проте вона є важливою для з'ясування ступеня дослідження Гетьманату, у т.ч. й такої сторінки його історії як антигетьманське повстання, за перші два десятиліття незалежної України. Вчений розглянув Гетьманат у такому незвичному для вітчизняної історіографії форматі історіографічної пам'яті як «образ». Зазначивши, що усі три образи Гетьманату П. Скоропадського в новітній українській історіографії сформувалися на фундаменті, закладеному безпосередніми учасниками і дослідниками подій революції 1917–1921 рр., дослідник наголосив на тому що сучасні дослідники залишаються розділеними в трактуванні Гетьманату. «Вони, пише автор, – продовжують формувати по суті знову ж таки не менше трьох, істотно модифікованих, але різних за характеристиками його образів, дотримуючись при цьому здебільшого тих самих дихотомічних підходів, тобто абсолютизації поділу цілісного явища – Гетьманату і постаті П. Скоропадського на два протилежні їх змалювання, здебільшого двома фарбами: рожевою або чорною» (Калакура, 2013, с. 59).

У статті Я. Калакура розглядає низку ключових питань, які стосуються всієї історії Гетьманату, але для нас важливим є той факт, що дослідник серед інших чітко означив й ті, які безпосередньо стосуються антигетьманського повстання і при цьому мають контрверсійний характер, а отже, потребують подальшого наукового вивчення. Серед них: чи був гетьман самодостатнім і послідовним в обороні державних і національних прав українського народу? Чи мав П. Скоропадський належну підтримку українських сил для реалізації свого проекту? Чому Січові стрільці на чолі з полковником Є. Коновальцем відійшли від Гетьмана, а згодом взяли участь у антигетьманському повстанні? та ін. (Калакура, 2013, с. 61, 62).

На ці та інші питання й прагнули дати відповідь сучасні вітчизняні історики. Зважаючи на ступінь розробки проблеми, автор з урахуванням досягнень вітчизняних істориків в осмисленні подій антигетьманського повстання ставить за **мету** наступні завдання: проаналізувати праці сучасних авторів-історіографів із досліджуваної проблеми, оскільки вони при аналізі праць вітчизняних дослідників висловлювали й власне бачення її різноманітних аспектів, прилучалися до обговорення дискусійних питань; дослідити розвідки вітчизняних фахівців за 2009–2022 рр., які або не розглядалися в історіографічних працях, або були видані після виходу їх з друку, з'ясувати питання, які потребують подальшого наукового дослідження.

Вищеназвані завдання й зумовили вибір зазначеної теми статті, як об'єкту наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що наприкінці першого десятиліття ХХІ ст., коли відзначалося 90-річчя утворення Гетьманської держави, активність вітчизняних фахівців у її дослідженні набуває нового імпульсу. Зокрема, у 2009 р. вийшла з друку монографія О. Любовець «Політична опора гетьманату П. Скоропадського» (Любовець, 2009), у якій дослідниця поставила завдання з'ясувати більш чітко соціальну базу Гетьманату. Вона прийшла до висновку, що ця база була вузькою. Розшифровуючи свій висновок, О. Любовець зазначає, що праві консервативні сили, які значною мірою сприяли приходу Гетьмана до влади, сприймали тільки соціальний бік його програми – їх улаштовувало лише повернення права приватної власності на землю та дозвіл на підприємницьку ініціативу. Ті ж політичні сили, які могли стати опорою режиму у зміцненні української державності (насамперед колишні провідні партії Центральної Ради), не сприймали соціально-економічної програми та моделі державного ладу Гетьманату, постійно критикували будь-які кроки гетьманського уряду, що фактично підготувало ґрунт для поширення ідеї необхідності організації загального антигетьманського повстання (Любовець, 2013, с. 43).

У 2009 р. до історії антигетьманського повстання ще раз звернувшись і О. Бойко у статті «Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги». У низці

моментів, які стосуються повстання, дослідниця повторила висновки зі своєї попередньої статті з проблеми 2004 р., зокрема, щодо ролі УНС і його голови В. Винниченка у підготовці збройного повалення Гетьманату (Бойко, 2009, с. 211, 212). Водночас О. Бойко, зауваживши, що наявні на сьогодні документи не дають однозначної відповіді на питання щодо процесу обрання Директорії, про підготовку і початок повстання, тактики Директорії, зупинилась на розгляді деяких із них. Зокрема, характеризуючи труднощі у діяльності Директорії з початком повстання, дослідниця вважає, що вони значною мірою були зумовлені тим, що біля керма Директорії опинились дві популярні і надзвичайно амбітні особистості – В. Винниченко і С. Петлюра. І хоча обидва були соціал-демократами і прихильниками незалежності України, у шляхах досягнення кінцевої мети виступали антагоністами: В. Винниченко був давнім поборником союзу з більшовицькою Росією, а С. Петлюра більше орієнтувався на Антанту. Вони не завжди узгоджували свої дії, свідченням чого була майже одночасна поява двох відозв про початок повстання (Бойко, 2009, с. 215–216). Пояснюючи активну участь у повстанні найширших верств українства, часто з кардинально протилежною політичною орієнтацією, О. Бойко звертає увагу на той факт, що Директорія обрала своєрідну тактику – лише закликала до повалення гетьманату, не висувуючи ніяких соціально-політичних гасел, щоб не провокувати протистояння між повстанцями (Бойко, 2009, с. 217). Важливим моментом статті О. Бойко є те, що вона продовжила започаткований Ф. Турченком аналіз повстанської боротьби з метою повалення влади Гетьмана на регіональному рівні, що робило загальну картину цих подій у державі більш повною і глибокою, додавало їй нових барв. Вона звернула увагу на те, що на тих територіях, де практично не було регулярних українських військ, боротьбу з осередками гетьманської влади вели повстанські загони місцевого формування. На чолі їх ставали переважно колишні старшини і вояки російської армії, які брали активну участь в українському русі з 1917 р. Саме вони першими відгукнулися на заклик Директорії й очолили місцевих селян-повстанців (Бойко, 2009, с. 223).

Варто зазначити, що окрім вищезазначених розвідок О. Бойко та О. Любовець, у період, коли відзначалося 90-річчя утворення Гетьманської держави, побачила світ низка праць – статей, монографій, дисертацій інших вітчизняних дослідників, присвячених історії гетьманату і антигетьманському повстанню, як його складовій. Серед них – В. Солдатенко, В. Верстюк, Ю. Терещенко, Т. Осташко, О. Реєнт, Р. Пиріг, П. Гай-Нижник, Ю. Фігурний, Д. Яневський та ін.

Поява значної кількості нових публікацій потребувала системного історіографічного аналізу з метою виявлення тенденцій у вітчизняному історієписанні зазначеної проблеми, окреслення перспективи подальших досліджень. До розв'язання цього завдання долучились відомі вітчизняні фахівці у сфері історіографії (Калакура, 2011; 2013; Солдатенко, 2009; Реєнт, 2009) та молоді (Корольов, 2012), які протягом 2011–2013 рр. надрукували низку статей історіографічного плану, що позбавляє автора статті від реалізації такого завдання. Зазначимо лише, що на думку історіографів, низка питань з історії гетьманату, повстання проти Гетьмана хоча і не набули єдиного трактування серед вітчизняних дослідників, проте нова історіографічна ситуація та значна часова відстань від цих подій створюють умови для виважених наукових дискусій, вироблення більш-менш наближених оцінок цієї сторінки вітчизняної історії. Значною мірою співпали погляди вітчизняних фахівців на шляхи подальших досліджень історії гетьманату. Серед них – виявлення додаткових джерел, переосмислення уже відомих свідчень, відмова від партійно-класових підходів і чужих ідеологічних штампів, утвердження україноцентризму (націєцентризму). Правда, деякі дослідники, зокрема Г. Корольов, вважають за ваду сучасного історіографічного процесу, також академічного, націєцентричний підхід до історієписання, наголошують, що він призводить до ідеологізації дослідницьких результатів (Корольов, 2012, с. 372). З цим категорично не погоджується О. Реєнт. Він зазначає, що подібні підходи є проявами «малоросійських» комплексів», наголошує, що націєцентризм у класичному розумінні нічого спільного не має з самозамилуванням та етнічною ексклюзивністю, він є «відтворенням минулого на певній території (іншими словами – історія етносу чи держави) у широкому контексті взаємодії і взаємовпливів з усіма сусідами та світовим співтовариством» (Реєнт, 2013, с. 5, 7).

Історіографічні огляди, висловлені в них пропозиції щодо удосконалення історієписання гетьманату, сприяли активізації наукового пошуку в цьому напрямку. Також суттєву допомогу дослідникам надало видання збірника документів і матеріалів у двох томах «Українська держава (квітень-грудень 2018 року)» (Верстюк, 2015), який містив широкий комплекс нових документів з історії гетьманату, а також вихід з друку другого видання спогадів П. Скоропадського в перекладі українською мовою (Гирич, 2017).

Значно збагатилася джерельна база й завдяки виданню українського перекладу споминів гетьмана України П. Скоропадського, які висвітлюють події періоду 1917–1918 рр., здійсненого в рамках видавничого проекту Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського (Філадельфія, США) (Осташко, Терещенко, 2017).

Спираючись на оновлену історіографічну базу, вітчизняні фахівці продовжили дослідження різноманітних аспектів історії гетьманату, у т.ч. й антигетьманського повстання. Уже на початку 2016 р. видрукував свою монографію «Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір» один із найактивніших дослідників гетьманату Р. Пиріг. Дослідник не торкається безпосередньо питань, пов'язаних із самим повстанням, але його праця важлива в іншому. У ній, з використанням широкої джерельної основи, подано 42 ґрунтовних нариси про всіх головних дійових осіб урядів П. Скоропадського. Аналіз їх діяльності дає можливість показати складний і суперечливий процес вироблення курсу Гетьманської держави, реалізації її внутрішньої і зовнішньої політики. Крім того, у монографії висвітлено вплив німецьких військових і дипломатів на здійснення політики уряду Гетьмана. Усе це давало можливість вийти на більш повне з'ясування низки питань, пов'язаних із антигетьманським переворотом: його причин, етапів визрівання, впливу протиборства різних політичних сил в українському політикумі на його початок тощо (Пиріг, 2016).

Беручи до уваги значний вплив іноземного військового чинника на політику та історичну долю гетьманату, Р. Пиріг у 2017 р. надрукував статтю «Фельдмаршал Герман Айхгорн: служба та смерть в Україні (квітень-липень 1918 р.)», присвячену особі керівника німецьких окупаційних військ в Україні. Висвітлюючи його взаємини зі П. Скоропадським та гетьманським урядом, дослідник зазначав, що Айхгорн будь-як прагнув реалізувати основні завдання Брестського «хлібного» миру», нещадно придушуючи селянські повстання (Пиріг, 2017, с. 45). Цей висновок Р. Пирога був важливим для розуміння причин та рушійних сил антигетьманського повстання. Адже саме антиселянський характер земельної політики німецької окупаційної влади, її намагання будь-якою ціною забезпечити експорт збіжжя до Центральних держав, жорстокість по відношенню до селян-бунтівників зробили останніх ключовою силою у поваленні Гетьманату. До взаємин Гетьманату з окупаційною владою Р. Пиріг звернувся ще раз у монографії «Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року» (2018 р.). Цьому був присвячений спеціальний розділ «Гетьманат у візіях союзників». Дослідник вважає неправомірним застосування терміну «окупація» до перебування німецьких і австро-угорських військ на теренах України у 1918 р., який включав і добу Гетьманату. Він навів низку чинників, які, на його думку, свідчать про те, що більш доцільним буде використання терміну «нетипова окупація» (Пиріг, 2018, с. 41).

Характерною особливістю монографії Р. Пирога є запропоновані у ній персональні портрети головних дійових осіб Німеччини на політичній та військовій арені України 1918 р. За аналогією з монографією 2016 р. нова книга містить нариси про 8 військових і 4 дипломатів. Нариси важливі як джерело інформації щодо впливу цих впливових німецьких діячів на політичне та економічне життя Гетьманської держави, який, як свідчать історичні факти, значною мірою спричинив антигетьманське повстання.

Узагальнені погляди на складну і суперечливу історію гетьманату Р. Пиріг виклав в останній своїй публікації з проблеми – розділі 4 першого тому тритомника «Україна. Нариси історії» – «Україна й українці в постімперську добу (1917–1939)», що вийшов з друку у 2021 р. Власне, історію підготовки і хід антигетьманського повстання дослідник описав дуже стисло, озвучивши його основні етапи, викладені у попередніх працях (Україна й українці, 2021, с. 97). Основна частина розділу містила міркування автора щодо чинників, що призвели до повалення влади Гетьмана. Вони були проаналізовані через призму таких проблем, як політико-правові засади гетьманату, реформаторські здобутки Гетьмана, вплив окупаційного чинника на всі сфери життєдіяльності Української Держави, визрівання суспільних антагонізмів у процесі реформаторської діяльності Гетьмана. Висновки, зроблені у розділі, засвідчили, з одного боку, сталість поглядів автора щодо низки питань про функціонування Гетьманської держави і повстання проти неї, як завершального акорду її історії, а з іншого боку – прагнення висловити власне бачення дискусійних проблем (Смолій, 2021, с. 58, 61, 63, 64, 78, 86, 87, 91, 93–95).

Дискусійність низки питань, які стосуються різноманітних аспектів історії Гетьманату, спричинили посилення уваги до неї інших вітчизняних дослідників. Зокрема, активно продовжив дослідницьку працю на цій ниві один із найбільш авторитетних дослідників Української революції В. Солдатенко, чий творчий доробок нараховує низку фундаментальних праць з проблеми, у т.ч. й історіографічного характеру. Уже в 2016 р. він відгукнувся рецензією на монографію Р. Пирога «Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір». У ній В. Солдатенко відзначив її високий науково-теоретичний рівень, але водночас показав, що сам залишається на своїх попередніх позиціях щодо таких ключових оцінок Гетьманату, як його місце в державотворчому процесі доби Визвольних змагань 1917–1921 рр., форма державного правління, ступінь залежності гетьманської влади від іноземного військового чинника, тобто чинників, які зрештою зумовили антигетьманське повстання і крах гетьманського проєкту. На думку В. Солдатенка, процеси, які мали місце у добу гетьманату, були спрямовані на реанімацію дореволюційних порядків, ліквідацію соціальних зрушень, революційних надбань,

«тобто, з погляду домінантних тенденцій періоду, були радше очевидною контрреволюцією» (Солдатенко, 2016b, с. 204). Це зумовило форму державного управління Гетьманату як авторитарно-монархічного режиму. Присутність в Україні збройних сил Німеччини і Австро-Угорщини В. Солдатенко кваліфікує як типову окупацію. Ці ж ідеї дослідник ще раз озвучив у статті «Режим гетьманату 1918 р. у світлі документів та сучасних історичних студій» (2016 р.), уточнивши, зокрема, що окупаційний режим і гетьманський режим «в реальному житті діяли не нарізно і зовсім не були антиподами, а радше взаємодоповнювали один одного» (Солдатенко, 2016а, с. 162–163). Незмінними залишилися і переконання автора щодо закономірності падіння гетьманату в результаті повстання: «Чужоземна зверхність і занадто вузька соціальна база панівного режиму, відсутність мобілізаційної стратегії, консолідаційної ідеології, подвійна (чи ж то – двоїста) лояльність владної еліти не давали підстав для обнадійливого прогнозу щодо перспектив існування Української Держави, що зрештою й підтвердила історична практика» (Солдатенко, 2016а, с. 174).

Розуміючи дискусійність низки питань, які стосуються феномену Гетьманату, В. Солдатенко повернувся до їх розгляду ще у двох статтях: «Коротке *intermezzo* гетьмана Павла Скоропадського» (2018–2019 рр.) та «Порівняльна історіографічна оцінка міжнародного становища України за доби Гетьманату П. Скоропадського» (2017 р.). Перша стаття автора має підзаголовок «До питання про політико-правову оцінку та історичну долю Української Держави 1918 р.». Дослідник, зауваживши, що історіографічна база з цієї проблеми неоднорідна і суперечлива щодо підходів, оцінок, тлумачень, висновків, чітко сформулював вісім питань, які, на його думку, дозволять «наблизитися до істини»:

- Як слід сприймати й характеризувати факт появи та присутності в Україні австро-німецьких військ і запровадження з їх ініціативи адміністративно-управлінських інституцій?
- Яким був справжній рівень суверенності Української Держави?
- Якою видається науково-правова кваліфікація гетьманського режиму?
- Що заважало П. Скоропадському стати справжнім українським патріотом?
- Як упродовж 7,5 місяців склалися стосунки між суспільством і владою?
- Чи можна було уникнути наростання суспільних суперечностей окупаційно-гетьманського режиму до антагоністичних меж?
- До чого могла привести ймовірна перспектива втілення в життя «федеративної грамоти» П. Скоропадського?
- Наскільки виправдано звинувачувати українські соціалістичні партії, опозиційні сили в поваленні гетьманату і чи з погляду тодішніх конкретно-історичних обставин міг бути інший фінал? (Солдатенко, 2021, с. 150–151).

Подані В. Солдатенком відповіді на поставлені у статті питання засвідчили, що він майже не змінив своїх поглядів щодо ключових аспектів проблеми, обстоює раніше зроблені ним у попередніх працях висновки, а отже, більшість аспектів проблеми залишилися дискусійними (Солдатенко, 2021, с. 158, 159, 169, 180–182, 188–189, 213, 217). Та варто наголосити про важливий висновок дослідника щодо впливу Директорії на початок антигетьманського повстання. Він справедливо звернув увагу на таку ваду вітчизняної історіографії, як спробу деяких істориків пов'язувати початок повстання саме зі створенням Директорії, її закликами до боротьби й оперативними організаційними кроками. «Значно адекватнішим історичній дійсності, – зазначає автор, – є підхід, згідно з яким Директорія надала селянсько-повстанській, страйковій боротьбі, спротиву інтелігенції, що й до того були досить могутніми, однак зовсім неузгодженими, стихійними, роз'єднаними, нового імпульсу, організаційного начала, якісно вищого рівня осмисленості та цілеспрямованості» (Солдатенко, 2021, с. 217). У праці досить послідовно висвітлено процес організації повстання, названі конкретні прізвища діячів, причетних до його здійснення, висвітлено основні віхи перебігу повстання, яке завершилось зреченням влади Гетьманом і її переходу до рук Директорії.

Що стосується другої статті В. Солдатенка, то вона присвячена аналізу інтернаціонального проекту, підготовленого і виданого у 2011 р. колективом учених із наукових центрів Австрії, Німеччини, Польщі, України й Росії: «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки». Для нас із погляду досліджуваної проблеми важливими є те, що В. Солдатенко, оцінюючи зазначену працю, ще раз звернувся до окремих питань, пов'язаних із антигетьманським повстанням. Зокрема, він справедливо наголосив на такому недоліку вітчизняної історіографії, як зображення перебування німецьких і австро-угорських військ на території України наче спільної, дружньої акції. Дослідник зазначає, що попри спільну мету між німцями і австро-угорцями існували суттєві суперечності щодо порядкування на окупованих територіях, і тому «минуло не один день, поки вдалося досягнути порозуміння щодо розмежування зон впливу обох держав. Обидва командування блокували діяльність одне одного, ставлячи вимоги про спільне управління портовими містами та залізничними шляхами й погрожуючи не підпорядковувати свої війська командуванню союзника. Лише 28 березня

.....
1918 року вдалося підписати «Військову угоду між двома головними командуваннями щодо України» (Солдатенко, 2021, с. 240).

Серед вітчизняних істориків, які досить предметно досліджували проблему антигетьманського повстання, варто виділити П. Гай-Нижника. Викладені у низці публікацій протягом 2008–2018 рр. результати дослідження в узагальненому вигляді знайшли своє відображення в шостому розділі ґрунтовної монографії автора «Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність» (2019 р.). Назва розділу «Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка і здійснення (жовтень-грудень 1918 р.)». Розділ вирізняє ґрунтовний аналіз проблеми, починаючи із причин повстання, етапів підготовки, і завершуючи його переможним закінченням. Хід повстання висвітлюється дуже скрупульозно, буквально по днях, при цьому автор аналізує складну боротьбу між політичними силами республіканського і гетьманського табору, суперечності в кожному з цих таборів, що суттєво впливало на перебіг повстання. Не приховує дослідник і негативних з погляду гуманізму сторін повстання – грабунків, жорстокого ставлення до противника. Зокрема, вражає своєю жорстокістю розправа республіканського війська над гетьманськими вояками підвідділу (взводу) 2-го відділу Київської офіцерської добровольчої дружини ген. Л. Кірпи́чова, розгромленими 10 грудня 1918 р. на підступах до Києва. На підтвердження дослідник навів витяг із мемуарів Марії Нестерович-Берг – сестри милосердя в роки Першої світової війни і однієї із очільниць «Союзу солдат і офіцерів, що втекли із полону» (2015–2018 рр.), яка була очевидцем тих подій: «На шляхах зібрався натовп, обступили відкритий вагон: у ньому навалено одне на одного голі, напівроздягнені трупи з відрубаними руками, ногами, безголові, з розпоротими животами, виколотими очима... деякі ж просто перетворені в безформову масу м'яса. Київ вразили як громом плакати з фотографіями 33 по-звірячому замучених офіцерів. Неймовірно понівечені були ці офіцери... Жахіття цих київських трупів не можна описати» (Гай-Нижник, 2019, с. 579).

Монографія П. Гай-Нижника вирізняється наявністю власного, відмінного від інших істориків, трактування низки важливих аспектів антигетьманського повстання. Зокрема, автор вважає, що суверенітет Української Держави та повноваження її очільника – гетьмана П. Скоропадського лише частково обмежувалися військово-політичною залежністю з боку окупаційного командування, що, на його думку, дозволяє кваліфікувати гетьманат як тимчасового сателіта провідних Центральноєвропейських держав – Німеччини та Австро-Угорщини (Гай-Нижник, 2019, с. 16).

Автор також, навівши низку прикладів, показав, що поряд із В. Винниченком, тобто з літа 1918 р., активно готував антигетьманське повстання й С. Петлюра, який був не лише політичним противником П. Скоропадського, а й його ярим ідеологічним, світоглядним та соціальним антагоністом. На його думку, тільки арешт і наступне ув'язнення С. Петлюри у липні 1918 р. завадило саме йому, а не В. Винниченку особисто очолити підготовку до збройного виступу проти гетьманського режиму (Гай-Нижник, 2019, с. 461–462). Відмінними є погляди автора і на результати зустрічі гетьмана П. Скоропадського з донським отаманом П. Красновим на початку листопада 1918 р. на ст. Скороходово, яку багато вітчизняних істориків трактують як зраду, крок до знищення української державності. П. Гай-Нижник, посилаючись на покази гетьманського міністра земельних справ В. Леонтовича, які він дав Верховній слідчій комісії Директорії у січні 1919 р. щодо цієї події, вважає, що опоненти гетьмана викривили її зміст і суть. «Гетьман, – цитує автор В. Леонтовича, звітуючи перед Радою Міністрів про результати поїздки, – завіряв, що в газетах слова Краснова переказані з великим прибільшенням, пояснюючи се тим, що Краснов невірно переказав їх репортерам. Хоч, проте, в словах Краснова, може, і була висловлена думка про єдність цілої Росії, та Гетьман казав, що залишив ці слова Краснова без відповіді, нічим не проявляючи свого спочуття до них, і що, навпаки, він, Гетьман, як стояв, так і стоїть на ґрунті самостійності і буде її обстоюватиме... Се було, здається, за 4 дні до Грамоти Гетьмана про федерацію» (Гай-Нижник, 2019, с. 512–513). Тобто, як зазначає П. Гай-Нижник: «Гетьман про це говорив 10 листопада 1918 р., у день, коли у своїй Грамоті «До всіх громадян України» закликав націю до об'єднання в ім'я Батьківщини та спокою і у якій ані натяком не йшлося про жодну подібну федерації чи про єдину Росію» (Гай-Нижник, 2019, с. 513). А отже, звинувачення на адресу П. Скоропадського є безпідставними.

Чимало уваги автор приділив і такій надзвичайно контраверсійній сторінці антигетьманського повстання, як гетьманська Грамота про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією від 14 листопада 1918 р. Зазначаючи, що гетьман в умовах переможного поступу країн Антанти в Першій світовій війні також шукав контактів з ними, автор одночасно наводить факти, які можуть свідчити про те, що П. Скоропадський вже під час перших місяців свого гетьманування мав не лише налагоджені і глибоко законспіровані контакти, але й певні попередні домовленості з представниками країн Антанти, а саме – з французами та англійцями. І надзвичайно переймався їхньою конфіденційністю (Гай-Нижник, 2019, с. 520–522). Тому, на думку дослідника, доцільним буде під іншим кутом зору підійти до оцінки Грамоти. «Чи

не надто спрощено, – пише автор, – сучасні дослідники розглядають й оцінюють усі явні та приховані обставини та підтексти як видання, так і змістовно-сенсового навантаження тієї т. зв. «федеративної» Грамоти, навіть попри її від'ємну роль у репутації П. Скоропадського та подальших наслідкових чинників для нього самого і для держави» (Гай-Нижник, 2019, с. 522–523).

Автор неодноразово в монографії (у контексті з іншими подіями) розглядав різні аспекти появи Грамоти, її наслідки для долі Гетьманату, проте, на наш погляд, чіткої відповіді на питання, які викликають до сьогодні дискусії навколо неї, все ж не дав. В одному місці він пише, що Грамота була нічим іншим як «політичною декларацією, тактичним реверансом на догоду Антанті та ні до чого не зобов'язуючою приманкою для російського офіцерства, ласого до лейби «Росія», що було так потрібне саме у той критичний час П. Скоропадському» (Гай-Нижник, 2019, с. 525). В іншому – що Грамота була задумана, як складова багатоголової комбінації з порядку великої гри і держави, що з певних як суб'єктивних, так і об'єктивних причинно-наслідкових чинників елементарно не спрацювала... (Гай-Нижник, 2019, с. 526). Тобто думки автора щодо Грамоти викладені як припущення, хоча відомо, що в історії немає умовного способу дії. Очевидно, розуміючи незавершеність розгляду цієї контраверсійної теми у монографії, дослідник висловився щодо подальшого її дослідження (Гай-Нижник, 2019, с. 528).

Певною спробою продовжити вивчення окресленої теми стала стаття В. Юрчака «Політичне побачення»: як українці та донці об'єдналися, щоб боротись проти більшовиків» (Юрчак, 2022). Автор уточнив дату проведення зустрічі Гетьмана з П. Красновим на станції Скороходоно – 2, а не 3 листопада 1918 р., навів деякі нові деталі організації цієї зустрічі, світліни про цю подію. Проте висновки щодо наслідків зустрічі та проголошеної згодом Гетьманом Грамоти про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією для долі Гетьманату якихось новацій не містять. Вони вже оприлюднені низкою вітчизняних істориків у їхніх більш ранніх статтях, зводились до того, що ці події завдали П. Скоропадському непоправної шкоди, оскільки допомогли згуртувати українську опозицію і прискорили падіння Української Держави.

Слід зазначити, що у 2018–2022 рр., з нагоди 100-річчя з часу постанови Гетьманату побачила світ ще ціла низка статей, монографій, проведено чимало наукових конференцій. При цьому характерною особливістю історіографічного процесу стало посилення уваги до персоналій, пов'язаних з антигетьманським повстанням, що і зрозуміло. Адже в його підготовці і проведенні взяли участь провідні українські політичні діячі, очільники, громадських організацій, високопоставлені військові керівники, у вир повстання тою чи іншою мірою були втягнуті представники науково-освітньої, культурно-мистецької та духовної сфери, дипломатичного корпусу. Їх діяльність суттєво впливала на процес підготовки повстання, його перебіг та вислід. Ґрунтовними публікаціями щодо конкретних учасників повстання збагатили вітчизняну історіографію Р. Пиріг, В. Солдатенко, О. Реєнт, Г. Папакін, С. Литвин, П. Гай-Нижник, інші автори, чимало інформації в цьому плані містить солідна монографія, що вийшла друком у 2018 р.: «АВЕ. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського», підготовлена колективом авторитетних вітчизняних дослідників [Івшина, 2018]. Згодом висвітлення цієї проблеми набуло в українській історіографії нового, ширшого ракурсу – про роль національної еліти в добу Української революції 1917–1921 рр. З'явилося чимало публікацій різного жанру з цієї проблеми, що зумовило необхідність їх історіографічного осмислення, виокремлення тих аспектів, що потребують подальшого вивчення та наукової інтерпретації. Це завдання реалізовано у ґрунтовній монографії вітчизняних істориків В. Капелюшного та О. Коваль «Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис» (Капелюшний, Коваль, 2018), що позбавляє автора статті від необхідності такого роду аналізу. Зауважимо лише, що автори монографії приділили чимало уваги з'ясуванню етапів у нагромадженні знань з історії діяльності національної еліти й у добу Гетьманату.

Завершуючи аналіз публікацій з проблеми, варто звернути увагу на збірник «Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років» (Галушко, 2018), надрукований у рамках просвітницького проекту «Лікбез. Історичний фронт». Хоча автори проекту позиціонують себе як популяризатори української історії, до аналізу історії гетьманату були залучені професійні історики – Ю. Терещенко, І. Гирич, Г. Папакін, Т. Осташко, В. Лободаєв та ін. Вони не є одностайними в плані оцінок Гетьманату, тому у збірнику не варто шукати уже готових відповідей на складні питання стосовно історії Української Держави, зокрема й антигетьманського повстання. Але саме таким і був творчий задум видавців збірника – дати слово як прибічникам Гетьманату, так і противникам, забезпечити дискусію навколо цього феномену і тим самим наблизитися до адекватного відображення його суперечливих сторінок. Мабуть, такий підхід до пошуку істини має право на існування.

Висновки. Отже, зазначимо, що історіографічний аналіз праць вітчизняних істориків з досліджуваної проблеми за останнє 15-річчя продемонстрував значний інтерес науковців до подій, пов'язаних із антигетьманським повстанням, унаслідок якого до влади прийшла

Директорія. Монографії, статті, матеріали наукових конференцій засвідчили помітне прирощення історичних знань з цієї проблеми. Проте вивчення цих праць не дає підстав вважати порушену проблему остаточно вичерпаною. Незважаючи на більш ніж 100-річну історичну віддаленість тих подій, серед учених і досі немає єдності в оцінці їх суті й характеру. Амплітуда коливання історичних поглядів щодо протигетьманського повстання хоча і зменшується, та все ж ще має переважно дві протилежні точки: від повного заперечення його необхідності до тверджень про його неминучий і закономірний характер внаслідок антинародної політики гетьманського режиму. Подібний стан є, на наш погляд, результатом того, що остаточно ще не розв'язані більш глобальні питання: чи є доба Гетьманату П. Скоропадського складовою Української революції 1917–1921 рр.; про форму та сутність державно-політичної моделі Гетьманату, ступінь самостійності П. Скоропадського в проведенні внутрішньої й зовнішньої політики; про концептуальні підходи, яких дотримувались керівники провідних сил УНС у своєму ставленні до гетьманського режиму, та їхнє бачення політичних перспектив України, про наслідки повалення гетьманату для подальшого розвитку української державності. Залежно від позитивної чи негативної відповіді на ці питання, більшість авторів опинялись в одному з двох таборів: прибічників або противників гетьманату, а відповідно й противників чи прибічників повстання проти нього. Правда, деякі сучасні дослідники висловлюють сумніви щодо можливості об'єктивної відповіді на ці питання. Зокрема, О. Любовець у своїй докторській дисертації зазначає, що хоча дискусія щодо антигетьманського повстання й точиться майже століття, «навіть чи коли-небудь вдасться дійти до єдиного знаменника, бо певною мірою кожний з опонентів має рацію в своїх доводах» (Стопчак, 2010, с. 106). На нашу думку, це твердження надто категоричне. Звісно, процес встановлення балансу позитивного й негативного в політиці гетьмана є складним, довготривалим, суперечки навколо режиму останнього гетьманату, на переконання В. Солдатенка, навряд чи обіцяють у майбутньому досягнення наукового консенсусу (Солдатенко, 2021, с. 148), але цей процес розпочався. З низки вищеназваних фундаментальних питань позиції дослідників зблизились, градус політизації знизився, хоча віднесення вітчизняних істориків до трьох політичних таборів щодо Гетьманату, про які йшлося в історіографічному огляді Я. Калакури, все ще зберігається.

Перспективи зближення крайніх позицій, поява фундаментальних праць, у яких би відображувались сконсолідовані погляди на різні аспекти, пов'язані з антигетьманським повстанням, можуть бути прискорені шляхом розширення джерельної бази дослідження. При цьому варто звернути увагу на рекомендації, висловлені академіком В. А. Смолієм на міжнародній науковій конференції «Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)» 1 червня 2017 р. Знаний фахівець зазначив, що оскільки евристичний потенціал архівного сегменту вітчизняних джерел з історії Центральної Ради, Гетьманату і Директорії в основному вичерпано, вітчизняним фахівцям слід посилити дослідницьку працю у архівах Німеччини, Австрії, Угорщини, які містять великий, значною мірою ще не освоєний масив джерел з історії УНР, ЗУНР, Гетьманату (До 100-річчя, 2017, с. 6).

Важливим інструментом подальшого поглибленого вивчення історії Гетьманату, такої її сторінки як антигетьманське повстання, є удосконалення методології дослідження. На наш погляд, настановою у цьому плані мають стати слова знаного вітчизняного фахівця Я. Калакури, який зазначав, що дослідникам слід відмовитись від партійно-класових підходів та ідеологічних кліше, оскільки це серйозно заважає створенню об'єктивного образу Гетьманату, послідовно утверджувати україноцентризм. «Доречним буде перефразувати відомий афоризм Симона Петлюри: «Держава – понад партії, нація – понад класи», – наголошує вчений. – Чи не тут один із ключів, що міг би відкрити нам все ще багато в чому утаємничений образ Гетьманату, особливо за умови, що він буде поставлений у реальний інтер'єр подій 1918 р., тобто розглянутий у конкретно-історичному контексті української державності та в координатах українського виміру» (Калакура, 2013, с. 63).

Залучення та ґрунтовне опрацювання нових джерел, удосконалення методології дослідження дозволить, на нашу думку, більш чітко зрозуміти причини визрівання й механізми здійснення антигетьманського повстання, яке в свій час М. Грушевський вважав за «саме темне місце в українській революції» (Бойко, 2009, с. 210).

Подяка. Висловлюю щирі вдячності працівникам бібліотек, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бойко, О. Д.** (2009). Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Київ: Інститут історії України НАН України, 4, 209–236.
- Верстюк, В.** (відп. ред.). (2015). *Українська держава (квітень-грудень 2018 року): Документи і матеріали*: У 2 т. Київ, 2015. Т. 1. 790 с.; Т. 2. 412 с.
- Гай-Нижник, П.** (2019). *Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність*. Київ: Крок, 626 с.
- Галушко, К.** (2018). *Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років*. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 336 с.
- Гирич І.** (Упоряд.). (2017). *Скоропадський, П. П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918*. Київ: Наш формат, 456 с.
- До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.** (2017). Виступ академіка В. А. Смолія на Міжнародній науковій конференції «*Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)*» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1 червня 2017 р.). *Український історичний журнал*, 3, 4–7.
- Івшина, Л.** (ред.). (2018). *АВЕ. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського*. Київ: День: Українська прес-група, 679 с.
- Калакура, Я.** (2011). Нові підходи до висвітлення гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографії. *Архіви України*, 2–3(273), С. 262–274.
- Калакура, Я.** (2013). Три образи Гетьманату П. Скоропадського в українській історіографії. *Національна та історична пам'ять*, 7, 56–66.
- Капелюшний В. П., & Коваль О. Ф.** (2018). *Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис*. Київ: «Інтерсервіс», 480 с.
- Корольов, Г.** (2012). Академічний дискурс дослідження історії Української революції 1917–1921 років (90-ті р. ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 22, 371–384.
- Любовець, О.** (2009). *Політична опора гетьманату П. Скоропадського*. Київ, 131 с.
- Любовець, О.** (2013). Напрями історіографічних досліджень та перспективи вивчення феномену Гетьманату П. Скоропадського, *Національна та історична пам'ять*, 7, 15–23.
- Осташко, Т., Терещенко, Ю.** (Упоряд.). (2019). *Скоропадський Павло. Спомини: кінець 1917 – грудень 1918 року*. Київ: Темпора, 756 с.
- Піріг, Р. Я.** (2016). *Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір*. Київ: Інститут історії України НАН України, 518 с.
- Піріг, Р. Я.** (2017). Фельдмаршал Герман Айхгорн: служба та смерть в Україні (квітень-липень 1918 р.). *Український історичний журнал*, 3, С. 24–45.
- Піріг, Р. Я.** (2018). *Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року*. Київ: Інститут історії України НАН України, 357 с.
- Реснт, О.** (2009). Формування сучасної історіографії української нації. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*, 9, 5–9.
- Смолій, В.** (відп. ред.). (2021). *Україна й українці в постімперську добу (1917–1939)*. Київ: Академперіодика, 617 с.
- Солдатенко, В. Ф.** (2016а). Режим гетьманату 1918 р. у світлі документів та сучасних історичних студій. *Український історичний журнал*, 6, С. 151–174.
- Солдатенко, В. Ф.** (2021). *Україна: революційна доба й наступні десятиліття: історико-історіографічні есе*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 520 с.
- Солдатенко, В. Ф.** (рецензія). (2016b). Піріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. *Український історичний журнал*, 3, С. 201–205.
- Стопчак, М. В.** (2010). *Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918–1920 рр.): Історіографічний нарис*. Вінниця: І. Балюк, 812 с.
- Юрчак, В.** (2022). «Політичне побачення»: як українці та донці об'єднались, щоб боротись проти більшовиків. Режим доступу: <https://lviv.media/ukraina/58685-politichne-pobachennya-uak-ukrayinci-ta-donci-obyednalis-shob-borotis-proti-bilshovikiv/>

Mykola V. Stopchak

Vinnitsia Institute of Trade and Economics of Kyiv State University of Trade and Economics
Dr. (History), Professor (Ukraine)

Uprising Against Hetman P. Skoropadskyi and Liquidation of the Ukrainian State: Modern National Historiography

Abstract. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the historiographic work of modern Ukrainian historians regarding the uprising against Hetman P. Skoropadskyi. The **methodological basis** of the research covers the principles of historicism, objectivity and systematicity. The author used general scientific and special research methods: historiographical analysis and synthesis of knowledge development, generalization, quantitative, historical-comparative, chronological, retrospective, etc. **The scientific novelty** of the work consists in a comprehensive analysis of the modern domestic historiography regarding the uprising of the Directory against Hetman P. Skoropadskyi in November-December 1918. The works also focused on the conceptual approaches and techniques used by modern national specialists for the scientifically based reconstruction of this ambiguous page of the revolutionary era during 1917–1921. **Conclusions.** The analysis of the historiographic work of modern Ukrainian historians proved that they did a lot to study the researched topic. Bringing into scientific circulation a number of previously closed archival materials, both national and foreign, scientists of independent Ukraine rejected the unscientific, politically involved conclusions of Soviet historiography regarding the anti-hetman uprising, eliminated the shortcomings of Ukrainian foreign historiography on this issue, including a weak source base, inaccuracies and errors when covering the anti-Hetman uprising. Actively researching the phenomenon of the uprising, national specialists created a significant number of works of various genres, in which the key aspects of the anti-hetman uprising were more clearly formulated and much more deeply explored, starting from its prerequisites, stages of implementation and ending with the reasons for the defeat of the hetmanate and its consequences for Ukrainian statehood. At the same time, the carried out historiographical analysis proved that despite considerable achievements of national historians in the study of this problem, it still does not find an unambiguous solution. Although during the coverage of its debatable issues, attempts (tendencies) to move away from excessive politicization and to develop more or less generalized assessments are becoming more and more active. The prospects for the convergence of extreme positions regarding the anti-Hetman uprising can be accelerated by expanding and updating the source base, improving the research methodology.

Key words: anti-Hetman uprising, Hetmanate, historiographical process, modern national historiography, Pavlo Skoropadskyi, Ukrainian National Union, Ukrainian State.

References:

- Boiko, O. D.** (2009). Dyrektoriia u borotbi za vladu: khid protyhetmanskoho povstannia, faktory peremohy [Directory in the struggle for power: the course of the anti-hetman uprising, factors of victory]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*, 4, 209–236. [in Ukrainian].
- Do 100-richchia Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.** (2017). Vystup akademika V. A. Smoliiia na Mizhnarodnii naukovi konferentsii «Revoliutsiia, derzhavnist, natsiia: Ukraina na shliakhu samostverdzheniia (1917–1921 rr.)» (Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 1 chervnia 2017 r.) [To the 100th anniversary of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Speech by Academician V. A. Smoliya at the International Scientific Conference «Revolution, Statehood, Nation: Ukraine on the Path to Self-Assertion (1917–1921)» (Taras Shevchenko Kyiv National University, 1 June 2017). (2017)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 4–7. [in Ukrainian].
- Hai-Nyzhnyk, P.** (2019). *Pavlo Skoropadskyi i Vlasnyi Shtab hetmana vsiiei Ukrainy: borotba za vladu i derzhavnist* [Pavlo Skoropadskyi and the Own Staff of the Hetman of All Ukraine: the struggle for power and statehood]. Kyiv: Krok, 626 p. [in Ukrainian].
- Halushko, K.** (2018). *Ukrainska Derzhava – zhorstki uroky. Pavlo Skoropadskyi. Pohliad cherez 100 rokiv* [Ukrainian State – hard lessons. Pavlo Skoropadskyi. A view after 100 years.]. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 336 p. [in Ukrainian].
- Hyrych, I.** (Comps.). (2017). *Skoropadskyi P. P. Spohady: kinets 1917 – hruden 1918* [Skoropadskyi, P. P. Memories: the end of 1917 – December 1918]. Kyiv: Nash format, 456 p. [in Ukrainian].
- Ivshyna, L.** (Ed.). (2018). *AVE. Do 100-littia Hetmanatu Pavla Skoropadskoho* [AVE. To the 100th anniversary of the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi]. Kyiv: Den: Ukrainska pres-hrupa, 679 p.
- Kalakura, Ya.** (2011). *Novi pidkhody do vysvitleniia hetmanatu Pavla Skoropadskoho v suchasni ukrainskii ta zarubizhnii istoriografii* [New approaches to covering the hetmanate of Pavlo

Skoropadskyi in modern Ukrainian and foreign historiography]. *Arkhiv Ukrainy – Archives of Ukraine*, 2–3 (273), 262–274. [in Ukrainian].

Kalakura, Ya. (2013). Try obrazy Hetmanatu P. Skoropadskoho v ukrainskii istoriografii [Three images of the Hetmanate of P. Skoropadskyi in Ukrainian historiography]. *Natsionalna ta istorychna pamiat – National and historical memory*, 7, 56–66. [in Ukrainian].

Kapeliushnyi V. P., & Koval O. F. (2018). *Nezlamna i neskorena: natsionalna elita v Ukrainiskii revoliutsii 1917–1921 rokiv. Istoriohrafichni narys [Unbreakable and unconquered: the national elite in the Ukrainian revolution of 1917–1921. Historiographic essay]*. Kyiv: «Interservis», 480 p. [in Ukrainian].

Korolov, H. (2012). Akademichnyi dyskurs doslidzhennia istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv (90-ti r. XX st. – pochatok XXI st.) [Academic discourse on the study of the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921 (90s of the 20th century – the beginning of the 21st century)]. *Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic research in Ukraine*, 22, 371–384. [in Ukrainian].

Liubovets, O. (2009). *Politychna opora hetmanatu P. Skoropadskoho [Political support of the hetmanate of P. Skoropadskyi]*. Kyiv, 131 p. [in Ukrainian].

Liubovets, O. (2013). Napriamy istoriohrafichnykh doslidzhen ta perspektyvy vyvchennia fenomenu Hetmanatu P. Skoropadskoho [Directions of historiographic research and perspectives of the study of the Hetmanate phenomenon by P. Skoropadskyi]. *Natsionalna ta istorychna pamiat – National and historical memory*, 7, 15–23. [in Ukrainian].

Ostashko, T., & Tereshchenko, Yu. (Comps.). (2019). *Skoropadskyi Pavlo. Spomyny: kinets 1917 – hruden 1918 roku [Pavlo Skoropadskyi. Memories: the end of 1917 – December 1918]*. Kyiv: Tempora, 756 p. [in Ukrainian].

Pyrh, R. Ya. (2016). *Diialnist uriadiv hetmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir [The activities of the governments of the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi: a personal dimension]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 518 p. [in Ukrainian].

Pyrh, R. Ya. (2017). Feldmarschal Herman Aikhhorn: sluzhba ta smert v Ukraini (kviten – lypen 1918 r.) [Field Marshal Hermann Eichhorn: service and death in Ukraine (April–July 1918)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 3, 24–45. [in Ukrainian].

Pyrh, R. Ya. (2018). *Vidnosyny Ukrainy i Tsentralnykh derzhav: netypova okupatsiia 1918 roku [Relations between Ukraine and the Central Powers: the atypical occupation of 1918.]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 357 p. [in Ukrainian].

Reient, O. (2009). Formuvannia suchasnoi istoriografii ukrainskoi natsii [Formation of modern historiography of the Ukrainian nation]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*, 9, 5–9. [in Ukrainian].

Smolii, V. (Ed.). (2021). *Ukraina i ukraintsi v postimpersku dobu (1917–1939) [Ukraine and Ukrainians in the post-imperial era (1917–1939)]*. Kyiv: Akademperiodyka, 617 p. [in Ukrainian].

Soldatenko, V. F. (2016a). Rezhym hetmanatu 1918 r. u svitli dokumentiv ta suchasnykh istorychnykh studii [The hetmanate regime of 1918 in the light of documents and modern historical studies]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 6, 151–174 [in Ukrainian].

Soldatenko, V. F. (2021). *Ukraina: revoliutsiina doba y nastupni desiatylittia: istoryko-istoriohrafichni ese [Ukraine: the revolutionary era and the following decades: historical and historiographical essays]*. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 520 p. [in Ukrainian].

Soldatenko, V. F. (review). (2016b). Pyrh R. Diialnist uriadiv hetmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir [Pyrh R. The activity of the governments of the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi: a personal dimension]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 201–205. [in Ukrainian].

Stopchak, M. V. (2010). *Utvorennia i diialnist Dyrektorii Ukrainiskoi Narodnoi Respubliky (1918–1920 rr.): Istoriohrafichni narys [Formation and activity of the Directory of the Ukrainian People's Republic (1918–1920): Historiographical essay]*. Vinnytsia: I. Baliuk, 812 p. [in Ukrainian].

Verstiuk, V. (vidp. red.). (2015). *Ukrainska derzhava (kviten–hruden 2018 roku): Dokumenty i materialy [Ukrainian state (April–December 2018): Documents and materials]*. U 2 t. Kyiv, 2015. T. 1. 790 p.; T. 2. 412 p. [in Ukrainian].

Yurchak, V. (2022). «Politychne pobachennia»: yak ukraintsi ta dontsi obiednalsya, shchob borotys proty bilshovykiv [«Political Rendezvous»: How Ukrainians and Donets united to fight against the Bolsheviks]. Retrieved from <https://lviv.media/ukraina/58685-politichne-pobachennia-yak-ukrayinci-ta-donci-obyednalis-shchob-borotis-proti-bilshovykiv/> [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 15.11.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 27.02.2023 р.